

УДК 027.54(4УКР-25)НБУВ:025.171:930.25:[1+001+008]Сковорода+ 929:[1+001+008]
(477)Сковорода
<https://doi.org/10.15407/rksu.29.456>

Ольга Петрівна Степченко,
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
директор Інституту рукопису,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)

ORCID 0000-0002-5991-6692
e-mail: olg.stepchenko@gmail.com

Ірина Степанівна Корчемна,
кандидат історичних наук,
завідувач відділу фондів рукописної спадщини Інституту рукопису,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)

ORCID 0000-0003-1317-9452
e-mail: korchemna5@gmail.com

Тетяна Володимирівна Коваль,
кандидат історичних наук,
завідувач відділу джерелознавства Інституту рукопису,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)

ORCID 0000-0001-9207-7512
e-mail: ktvbon@ukr.net

СКОВОРОДИАНА У ФОНДАХ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

До 300-річчя від дня народження видатного українського філософа

Мета роботи полягає в залученні до широкого наукового та культурного обігу документів, пов'язаних з постаттю всесвітньовідомого філософа, просвітителя-гуманіста, поета, педагога, феномена української науки та культури Григорія Сковороди, які зберігаються у фондах Інсти-

туту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. **Методологія.** Дослідження базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності, а також на загальноісторичних методах – хронологічному, ретроспективному, тематичному, які були використані в даній праці для

характеристики джерельного масиву, його комплексного вивчення методом книгознавчого та джерелознавчого аналізу й синтезу, класифікації і систематизації документів на основі конкретних видо-тематичних ознак.

Наукова новизна. Вперше у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського комплексно виявлено та надано характеристику не лише архівної спадщини власне Григорія Сковороди, а й праць українських учених про нього, що представляють нову інформацію стосовно життя та світоглядних засад творчості видатного українського філософа. **Висновки.** Серед понад півмільйонного національного писемного надбання, репрезентованого у фондах Інституту рукопису На-

ціональної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, наявний значний за обсягом комплекс рукописних та друкованих джерел, безпосередньо чи опосередковано пов'язаних з по-статтю Григорія Сковороди. Окрім автографів та списків різножанрових праць українського Генія, в особових архівних фондах, а також в архівних фондах різних установ та організацій містяться документи, присвячені дослідженням наукового та творчого спадку діяча, ґрунтовне й фахове вивчення яких значно поглибить українське сквородинознавство.

Ключові слова: Григорій Сковорода, Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, сквородіана.

Актуальність теми дослідження. Життя та творчість видатного українського філософа Григорія Сковороди постійно перебували у сфері наукових досліджень фахівців різних галузей науки і культури. У 2022 році святкується знаменний ювілей діяча – 300-ліття від дня народження. Студії, присвячені результатам виявлення та вивчення значного за обсягом комплексу сквородіани, що зберігається в різних архівних фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), значно поглиблюють та доповнюють сучасне сквородинознавство та, безперечно, є на часі.

Аналіз досліджень і публікацій. Основоположником сквородинознавства по праву номінується Д. Багалій. Підсумком його численних досліджень кін. XIX – поч. XX ст. стала фундаментальна монографія «Український мандрований філософ Григорій Савич Сковорода», яка й до сьогодні вважається однією із найбільш глибоких праць про

Г. Сковороду [1]. Надалі сквородіану поповнювали своїми працями П. Тичина, О. Білецький, Л. Махновець, О. Мишанич, В. Яременко, М. Попович, В. Шевчук, А. Ніженець, В. Бонч-Бруєвич, П. Пелех, І. Іванько, М. Сиваченко, Д. Чижевський, Л. Ушкалов, І. Мірчук, Ф. Гаасе, В. Барка та багато інших науковців.

Метою дослідження є залучення до широкого наукового та культурного загалу результатів комплексної наукової праці з виявлення, огляду та короткого анотування документів з різних архівних фондів ІР НБУВ, що безпосередньо чи опосередковано стосуються особистості Григорія Сковороди та його оточення.

Виклад основного матеріалу. У 2022 р. святкується 300-ліття від дня народження українського філософа, просвітителя, поета, педагога Григорія Сковороди, ім'я якого давно посіло своє почесне місце в пантеоні найвизначніших мислителів усіх часів і народів.

Григорій Савич Сковорода народився 3 грудня 1722 р. в селі Чорнухи на Полтавщині («Благословенне те село, що нам Сковороду дало», – писав П. Куліш [2, арк. 24]) в сім'ї селянина-козака Сави та його дружини Пелагеї. З дитинства він виявляв надзвичайні розумові здібності, багато читав, тонко сприймав поетичне слово та музику. Хлопчина ріс трохи дивакуватим, але йому легко давалося навчання. Закінчив чотирирічну дяківську школу, в якій перебував у привілейованому становищі – співав у церковному хорі. У 12 років став студентом Києво-Могилянської академії: «По охоте сына к учению, отец отдал его в Киевскую Академию, славившуюся тогда науками» [3; 4, с. 3].

Його вчителями були Г. Кониський, С. Тодоровський, М. Козачинський, С. Ляскоронський [6, арк. 22; 7, арк. 25; 8, арк. 144]. У фондах ІР НБУВ зберігається низка курсів лекцій, прослуханих Сковородою в академії, зокрема курс риторики С. Ляскоронського «Institutiones oratoriae» (ф. 306, № 323) та курси філософії М. Козачинського «Cursus philosophicus» (ф. 306, № 126, 127), «Syntagma totius Aristotelicae philosophiae» (ф. 306, № 128) й «Philosophia Aristotelica» (ф. 305, № 171).

Під час навчання в Києво-Могилянській академії, в 1741 р., юнака зарахували співаком до придворної хорової капели. «Дарованья Сковороды к музыке и отменно приятный голос его подали случай быть ему выбранну ко двору в певческую музыку», – писав у своїх спогадах

М. Коваленський [4, арк.4]. У Петербурзі він прославився виконанням музичних творів, зокрема і своїх власних, володіючи чудовим басом та майстерно граючи на скрипці, флейті, бандурі, цимбалах і сопілці. Постійні репетиції забирали у хлопця багато сил і часу, але компенсувалися тим, що Сковорода перебував у своєму звичному оточенні – у петербурзькій капелі було багато земляків і лунала рідна мова. 29 серпня 1744 р. Григорій отримав звільнення, повернувся до Києва в чині придворного уставника, тобто регента, який керував хором та досконало знав порядок церковних служб, і нарешті продовжив перерване навчання в Києво-Могилянській академії.

У 1745 р. генерал-майор Ф. Вишневський, який був керівником «Токайської комісії із заготівлі вин для царського двору», запросив Г. Сковороду «як компаньйона, що міг і розважити меломана, і виступати перекладачем <...>, і просто бути розумним співбесідником», у подорож до угорського міста Токай [4, арк. 4; 5, с. 38]. Сковорода використав закордонні мандри для опанування нових знань, набуття життєвого досвіду та знайомства з ученими людьми в Угорщині, Австрії, Словаччині, Польщі, Чехії, Німеччині, Італії. Будучи всебічно обдарованою особистістю, володів кількома мовами: «Он говорил весьма исправно <...> латинским и немецким языком, и довольно разумел Еллинской, по чему и способствовался доставить себе знакомство и приятель ученым, а с ними новые познания» [4, арк. 5]. Відомо, що він, взагалі-то, не припиняв учитися протягом усього свого життя і любив називати себе «студентом», іноді так і підписувався [9, арк. 135].

Повернувшись в Україну в 1750 р., деякий час жив у Києві, згодом відправився до Переяславського колегіуму, де почав читати курс поезії «Разсужденіе о поезіи и руководство к искусству оной», який сам склав. Така сваволя молодого викладача не сподобалось єпископу, і це стало приводом для звільнення [4, арк. 6]. У 1751 р. Григорій знову студент академії, продовжує навчання в богословському класі, де, зокрема, слухає курс Г. Кониського «Christiana orthodoxa theologia» (ф. 301, № 90–94).

Не закінчивши повного курсу академії, Г. Сковорода став домашнім учителем Василя Томари, старшого сина поміщика Степана Томари і Анни Кочубей, уклавши договір на рік [4, арк. 7–8]. До 1759 р. він

жив у селі Ковраї, занурившись у народну українську стихію. Може саме тому цей період творчості Г. Сковороди вирізняється найбільш щирим українським словом та образністю. У Ковраї він написав низку поезій, які згодом скомпонував у найвідомішу свою збірку «Сад божественних пісень», а також вірш латинською мовою на день народження Василя Томари.

У 1759 р. Сковороду запросили до Харківського колегіуму для читання лекцій з поезики (їхні тексти, на жаль, не збереглися). Слухачі колегіуму шанобливо та приязно поставилися до нового вчителя. Тут він подружився зі своїм учнем Михайлом Коваленським, який на довгі роки став його вірним другом, а паралельно й першим біографом. У студіях про Г. Сковороду М. Коваленський згадував: «Прибыв из Белгорода в Харьков и вступя в должность, нашел он любимого своего молодого человека, который однако не знал, и не смел мыслить быть достойным дружбы его, хотя любил и удивлялся философской жизни его, и внутренно почитал его» [4, арк. 20]. Саме М. Коваленському, в якому знайшов чутливу, розумну та щирю душу, Сковорода розкрив свої думки, а також набуті досвід та знання.

По закінченні 1763/1764 навчального року Г. Сковороду за його виступи проти несправедного життя чернецтва було знову відраховано з колегіуму. Тільки в 1768 р. він повернувся на посаду вчителя катехізису, але не надовго – до чергового звільнення [5, с. 160, 177, 204].

Отож у Харкові Сковорода пробув 10 років, і практично весь цей період став доволі несприятливим для його викладання в колегіумі – доноси, обмови, непорозуміння отруювали життя молодому чоловікові, якого вважали за «еретика», «богохульника», «мізантропа». Це було останнє офіційне місце роботи Григорія Сковороди. З Харкова він перебрався до Гусинки Ізюмської округи – в маєток поміщиків Розальйон-Сошальських. Але й тут довго не затримався, міняв місце проживання, виправдовуючи славу «мандрованого філософа», – мешкав то в Києві, то на Вороніжчині, то в селі Великий Бурлук, то в селі Бабаї, то в селі Іванівка, а то й в самому Харкові, де мав багато друзів [9, арк. 148–149].

Подорожуючи Україною, Сковорода цікавився звичаями, культурою, релігією; навчав і навчався, творив, користувався великою популярні-

стю і прихильністю різних верств населення і заслужив славу народного вчителя. Завжди всім був задоволений, а побачене втілював у своїх творах: завершив збірку «Сад божественних пісень», написав основні філософські трактати і діалоги, зокрема «Наркіс. Розмова про те: Пізнай себе» (до 1767 р.) (ф. 301, № 326 Л/1), «Бесіда, названа двоє: про те, що легко бути блаженним» (1772 р.) (ф. 301, № 326 Л/2), «Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті» (1773–1774) (ф. I, № 377), «Розмова, названа Алфавіт. Або буквар миру ...» (1774 р.) (ф. 301, № 326 Л/10), «Ікона Алківіадська» (1775–1776 рр.) (ф. I, № 939).

Роздуми Г. Сковороди над суттю людського щастя оформилися в постулат: джерелом щастя є не багатство та розкоші, а лише вищі моральні якості людини і суспільства. У 24-й пісні «Саду божественних пісень» поет і філософ підсумував: «Вас Бог одарил грунтами, но вдруг может то пропасть, А мой жребий з голяками, но Бог мудрости дал часть» [10, арк. 56]. Так, Григорій Сковорода був бідняком, але ніколи не жебракував і не ставав нахлібником у багатих, оберігаючи власне почуття гідності. Його любили і поважали за скромність, простоту та працьовитість. А Сковорода, своєю чергою, проповідував: кожна людина повинна здобути собі місце в суспільстві у відповідності до своїх природних здібностей, тому спершу слід пізнати саму себе. Він же ніколи не розлучався з Біблією та своєю сопілкою, все життя був самотнім, проте знав, що таке кохання, і навіть хотів одружитися ...

Літа і хвороби давалися взнаки, і в 1774 р. філософ поїхав до свого найближчого друга М. Коваленського в село Хотетово на Орловщині. Той потім згадував: «Удручен, изможден, истощен волнениями света, обратился он в себя самого, собрал разсеянные по свету мысли в малый круг желаний и, заключа оные в природное свое добродушие, прибыл из столицы, в деревню, надеясь тамо найти брег, и пристань житейскому своему обуреванію» [4, арк. 53]. Проте, погостювавши у нього близько трьох тижнів, Сковорода попросив відпустити його «в любимую им Украину, <...> что дух его велит ему ехать» [4, арк. 62].

Свої останні дні Григорій Савич зустрів в селі Іванівка, неподалік Харкова, у давніх знайомих Ковалевських, в яких він раніше гостював. Сковорода передбачив свою смерть: «исполнил все по уставу обрядному

и скончался октября 29 числа поутру на разсвете 1794 года. Перед кончиною завещал предать его погребенію на возвышенном месте близ роши и гумна и следующую сделанную им себе надпись написать: Мір ловил меня, но не поймал» [4, арк. 63]. Село, де упокоївся Г. Сковорода, на його честь і на пошану було перейменоване на Сковородинівку.

Твори Григорія Сковороди спочатку поширювалися рукописним шляхом – їх переписували, пересилали один одному, дарували. Рукописні списки з творами філософа проникали не тільки в панські маєтки, але й в убогі хати (ф. 285, № 390). Нині архівна спадщина Г. Сковороди зберігається як в Україні, так і поза її межами – в Румунії, Угорщині, Росії. Свого часу П. Тичина писав: «Великий наш філософ щедрю залишив нам спадщину по собі: обсягом широку, змістовністю глибоку і, щодо світогляду свого, – чисту та моральну» [12, арк. 3].

Фонди Інституту рукопису НБУВ є одними з найбільш репрезентативних в Україні відносно наявної в них сквородіани.

Так, у фондї «Зібрання історичних документів та колекцій Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії» (ф. 301, № 326 Л/1-12) зберігаються зошити з філософськими творами Григорія Сковороди. За описом О. Лебедева, це твори кін. XVIII ст., у 12 томах, писані скорописом, отримані від С. Миропольського: «Десять томів – автографы Сковороды. Рукописи принадлежали Филарету, архиеп[ископу] черниговскому, которому, вероятно, они были поднесены в дар наследниками харьковского помещика Ковалевского. У последнего проживал Сковорода. К Миропольскому рукописи перешли от одного из наследников арх[иепископа] Филарета. Настоящее собрание считается единственным по своей полноте и по тому, что оно почти сполна писано рукой Г. С. Сковороды» [11, с. 133–134].

Зошити оправлені у твердий мармуровий картон. У кожному зошиті наявні штампи: «Из библиотеки С. И. Миропольского» та «Киевской Духовной Академии. Библиотека», а також є екслібрис [М. І. Миропольського?].

I-й зошит – «Наркісс. Разглагол о том: Узнай себе» [1767 р.], 50 арк. + I вклеєний (у процесі нумерації пропущено арк. 15), отож у наявності є 49 арк. Автор називає цей твір своїм «первородним сином», тобто

першим філософським опусом: «Сей есть Сын мой Первородный, рожден в седьмом десятке века сего. Наркіс нарицается некій цвет и некій Юноша» (ф. 301, № 326 Л/1). Для Сковороди образ закоханого в себе Наркіса є символом самопізнання людини: «чи хочеш бути задоволений собою і залюбитися в самого себе? Тоді пізнай себе!». М. Коваленський у «Житті Сковороди Григорія Савича» згадував: «Предавшись на свободе размышлениям и ограждая спокойствие духа безмолвием, безстрастием, безсуетностью, написал он тут первое сочинение свое в образе книги, названное им наркіз, или о том: познай себя. Прежнія его до того писанные малые сочинения были только отрывочные в стихах и прозе» [4, арк. 40].

2-й зошит – «Беседа, Нареченная, Двоє: о том, что Блаженным быть легко» [1770–1780-ті рр.], 17 арк. + I вклеєний арк. (ф. 301, № 326 Л/2). Тема твору: сирени зачаровують своїм співом мореплавців, символізуючи примарні блага, що зводять людей із праведного шляху, змушуючи їх забути про обов'язки, про батьківщину. Точної дати написання встановити не вдалося – одні дослідники датують твір 1772 р., інші – початком 1780-х [13, с. 489].

3-й зошит – «Брань, Архистратига Михаила с Сатаною, О Сем: Легко быть Благим. Написана 1783 Года», 17 арк. + I вклеєний арк. (ф. 301, № 326 Л/3). «Я цю книжечку розпочав у Бурлаках, закінчив у Бабаях, – писав Сковорода до М. Коваленського. – Якщо ти прийняв ім'я Михайлове, то приймай і серце його». У творі Сковороди замислюється над тим, що саме є джерелом добра і зла на землі, чому люди частіше нещасні, аніж щасливі, про дві натури, або про два начала, кожної людини: «книжка ця витягає на піднебесне видовище два серця: ангельське й сатанинське, що борються між собою».

4-й зошит – «Книжечка о чтении священного писания нареченная Жена Лотова», 27 арк. (авторська нумерація) + арк. II – титул з назвою твору, 28 арк. чистий, арк. I вклеєний. На арк. 1 – дарчий напис: «Его превосходительству Господину Генерал майору, Государственной военной коллегии прокурора Михайле Ивановичу Коваленскому» (ф. 301, № 326 Л/4). Трактат присвячено проблемі алегоричного тлумачення Біблії. Образи й постаті Святого Письма утворюють особливий

символічний світ. З їхньою допомогою можна знайти й пізнати вічне начало в макрокосмі. Сковорода критикує моральні вади своїх сучасників, охоплених жадобою і користолюбством, протиставляючи їм образ духовної людини, що досягла повної свободи і досконалості.

5-й зошит – «Израильській змій, или Картина нареченная: день схожа на икону, называемую Еллински: Пестун Алкивиадов. И на Египетскую Льво-деву: Сфинкс. Написана 1776-го Года поновлена 1780-го», 45 арк. + арк. III з назвою твору та дарчим написом: «Поднесена Господину Полковнику Степану Ивановичу Тевяшову» + арк. II вклеєний, на звороті обкладинки – текст невідомого про «странный стиль речи Сковороды» (ф. 301, № 326 Л/5). У творі філософ формулює свою концепцію двох натур – видимої й невидимої та тлінної й вічної – і трьох світів: макрокосму – природи, мікрокосму – людини і світу символів – Біблії. Трактат відомий у двох редакціях, що мають різні назви. Перша редакція – «Ікона Алквіадська ...», друга – «Ізраїльський змій». Відомо сім рукописних копій цього твору кін. XVIII – поч. XX ст.

6-й зошит – «Диалог имя ему Потоп Зміин. Беседуют Душа и Неглennyй Дух. 1791 Года. Августа 16 дня», 40 арк. + I вклеєний (ф. 301, № 326 Л/6). У листі до М. Коваленського від 1791 р. Г. Сковорода зазначає: «Цю книжечку я написав у Бурлуці, потішаючи бездіяльність. Її викрали, та я, натрапивши на список, виправив, розширив і завершив». Оновлений список зберігається в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України [14, с. 140, 432].

7-й зошит – «Диалог или разглагол о древнем мире», 15 арк. + I арк. вклеєний + арк. 1а – фотолітографія портрета Г. Сковороди з написом: «Ревнитель истинны духовный Богочтец, И словом, и умом и жизнью мудрец, Любитель простоты, и от сует свободы, Без лести друг прямой, доволен всем всегда Достиг наверх наук, познавши дух природы Достойный для сердец пример. Сковорода. <...> 1788 год». На арк. 1 дарчий напис: «Любезному Другу: Михаилу Ивановичу Коваленскому. Писан 1772 Го (sic!) Года. Дан в Дар 1788. Го (sic!)» (ф. 301, № 326 Л/7). У «Діалозі» автор відкриває свій погляд на вічну невидиму сутність речей, відображену в постійності законів буття. З листа до М. Коваленського: «Возлюбленный Друге Михайле! Приими от мене сей

Дарик. Дарую тебе мою Забавочку. Она Божественная. Разглагол о Древнем Мире» [13, с. 496].

8-й зошит – «Разговор Дружескій о Душевном Мире. Яков, Афанасій, Григорій» (70-ті роки XVIII ст.), 43 арк. + I арк. вклеєний (ф. 301, №326 Л/8). Твір про духовний світ людини.

9-й зошит – «Симфонія» [1771 р.], 32 арк. (авторська нумерація) + I арк. вклеєний (ф. 301, № 326 Л/9). Твір присвячений роздумам над проблемою пізнання людиною своєї духовної сутності. М. Коваленський згадував: «Продолжая <...> свое пустынножительство, написал он другое сочинение, под именем: книга Асхань, о познании себя самого, которое приписал другу своему» [4, арк. 40]. Проте сам Сковорода в листі до друга повідомляє, що спалив свою працю, але зберігся доповнений та виправлений автором список Я. Правицького, який він назвав «Асхань». Наразі є кілька списків XVIII ст.

10-й зошит – «Разговор, Называемый Алфавит: или Букварь Мира» [70-ті рр. XVIII ст.], 46 арк. + I арк. вклеєний (ф. 301, № 326 Л/10). На арк. 1: «Песня, Сложена 1761 Года, о том: что концом жизни нашей, есть Мир: А вождь к нему Бог: и о людских распустях». Ця пісня є варіантом 9-ї пісні «Саду божественних пісень» і завершує цикл роздумів про щастя. Головна ідея трактату «Разговор, Называемый Алфавит: или Букварь Мира» про спільну працю як умову досягнення щастя в житті. На арк. I стоїть дата «1775 р.». На арк. 2 зв. – дарчий напис: «Милостивому Государю, Владимира (sic!) Степановичу: Его благородію Тевяшову». На арк. 3: лист до [В. Тевяшова]. На арк. 37 зв.–46 до тексту додані малюнки.

11-й зошит – «Басни харьковскія», 1774 р., 21 арк. Автограф не зберігся, відомо про три списки (ф. 301, № 326 Л/11). До харківського періоду життя Сковороди належать його відомі «Байки харківські» – 30 прозових творів 1769–1774 рр. Перші 15 байок були написані автором після його звільнення з Харківського колегіуму, коли він усамітнювався в різних місцевостях Харківщині, останні «басни» завершував у селі Бабай. На арк. 1–2: лист Г. Сковороди до свого приятеля П. Панкова 1774 р.: «Любезный Приятель! На седмом десятке нынешнего века, отстав от Учительской должности и уединясь в лежащих около Харькова Лесах,

Полях, Садах, Селах, Деревнях и Пчелниках, обучал я себе добродетели и поучался в Біблії: притом Благопристойными игрушками забавляясь, написал полтора десятка Басен, неимея с тобою знаемости. А сего года в Селе Бабаях умножил оное до половины. Между тем, как писал прибавочные, казалось, будто ты всегда присутствуешь: одобряешь мои Мысли и вместе ониж со мной причащаясь. Дарую же тебе 3 десятка Басен: тебе и подобным Тебе». На звороті обкладинки твору С. Миропольський подав бібліографію видань про Г. Сковороду [13, с. 101].

12-й зошит – «Переводи з книг римського Сенатора Марка Цыцерона: о Старости. Он сію Книжку посвятил Другу своему Кавалеру Аттику: до котораго пишет следующее предисловіе!», 30 арк. + арк. 1а + I арк. вклеєний (ф. 301, № 326 Л/12). Переклад не є дослівним, Сковорода подає оригінальне, цілком самостійне трактування твору античного автора. На арк. 1а дарчий напис: «Его Высокородию: Милостивому Государю, Степану Ивановичу: Господину Полковнику Тевяшову». На арк. 1–2: лист Г. Сковороди до [С. Тевяшова].

У фонді «Зібрання рукописних книг та архів Софійського собору» ІР НБУВ (ф. 312) міститься документальний комплекс із восьми рукописних книг з 83-ма різножанровими восьмиголосними партесними творами XVII–XVIII ст., серед авторів яких – В. Титов, І. Домарацький, Г. Левицький, Дума та інші (ф. 312, № 122/118 с). В кожній книзі четвертим уміщено твір, авторизований як «Гри», «Грицк», «Грицькова». Деякі дослідники вважають, що Г. Сковороді належить музичний твір на текст «Херувимської», написаний ним для митрополичого хору часів митрополита Київського Рафаїла Заборовського [5, с. 106; 15, с. 174]. У «Житті Сковороди Григорія Савича» М. Коваленський згадував: «Любимое, но не главное упражнение его была музыка, которою он занимался для забавы <...>. Он сочинил духовные концерты, положи некоторые псалмы на музыку» [4, арк. 38; 5, с. 102].

У тому ж фонді зберігається рукописна копія богословського трактату Адама Зернікова про сходження Св. Духа – «Tractatus theologicus orthodoxi de processione Spiritus Sancti a solo Patre», 1682 р. (ф. 312, № 489/312с). Рукопис складається з 82-х зшитків, 656 с., був переписаний студентами Києво-Могилянської академії в перш. пол. XVIII ст.

для митрополита Київського Тимофія Щербацького. На початку кожного із зошитів знизу сторінки вказані прізвища переписувачів. У більшості своїй (35 прізвищ) записи збереглися, інші були втрачені при пізнішому опрацюванні рукопису. На щастя для нащадків, на с. 421 є напис «Gregorius Skowroda», який засвідчує, що текст на с. 421–428 зв. власноруч переписував Сковорода своїм гарним каліграфічним почерком.

В ІР НБУВ під різними назвами містяться декілька списків [кін. XVIII – поч. XIX ст.] твору Г. Сковороди «Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті» (1773–1774). Так, у комплексному фонді «Літературні матеріали» (ф. І), в архіві В. Науменка, є рукопис «Разговоръ пяти путниковъ о истинномъ щастьи въ жизни» (ф. І, № 377). В інвентарному описі спочатку стверджувалося, що це оригінал, проте пізніше запис був закреслений. На палітурних аркушах збереглися маргіналії, які засвідчують авторство твору – «Сочиненіє Г. Сковороды» (арк. 2) та власника рукопису – «Василія Семперовича» (арк. 1а). Список написаний гарним каліграфічним почерком, має 54 арк., списані з обох боків. Документ важливий тим, що тільки у ньому наявний початок «Разговора ...». У цьому творі Сковорода ясніше ніж будь-де обґрунтовує тезу про розділення тодішнього суспільства на два класові табори: з одного боку багаті, які користуються всіма матеріальними благами життя, з іншого – бідняки, приречені на те, щоб жити «з крупиць, які падають з панського столу» (ф. 285, № 380, арк. 55). У 2002 р. у відділі реставрації НБУВ рукопис було опрацьовано у тверду палітурку, а після списку вкладено 8 аркушів, витягнутих зі старої паперової палітурки (на деяких з них написано текст, наприкінці якого стоїть дата – 1776 р.).

Ще один список згаданого твору зберігається у фонді «Зібрання історичних документів та колекцій Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії». Він має назву «Разговор дружеский о душевном мире», 44 арк., і відповідає 8-му зошиту із 12-ти описаних у каталозі О. Лебедева (ф. 301, № 326 Л/8). Автограф твору не зберігся, наразі відомо про його шість списків [13, с. 497].

У фонді «Літературні матеріали» (ф. І) міститься збірник творів Г. Сковороди «Икона Алкивиадская» (ф. І, № 939), що надійшов з паперами професора Ставровського. Це рукописна копія, 12 арк., без кінця,

яка включає: 1) «Дух українського філософа ...», 1776 р.; 2) «Баснь пустинника и друг его» та «Обращение басни к Богу».

Важливою часткою спадщини Григорія Савича є його листи. З них отримуємо автентичну інформацію біографічного характеру, вони містять історичні свідчення про події сучасної діячєві епохи та репрезентують літературний стиль Сковороди-письменника. Його епістолярна спадщина становить понад 100 листів до різних осіб. Найбільше листів (79 од.) адресовані М. Коваленському.

У комплексному фонді «Листування» (ф. III) ІР НБУВ зберігається копія XVIII ст. листа Григорія Савича до невстановленого Івана Григоровича, надісланого з Бурлука Ізюмської провінції 20 листопада 1778 р. В документі – роздуми філософа про буття і смерть, про те, що слід у житті задовольнятися малим: «Живу, яко ничтоже имущій, а вся содержажій, малимь симь бытъ научився. І будьто мореходець пливу, виглядивая, не видать ли сладчайшаго отъ всех бед пристанища – смерти» (ф. III, № 72075). У 1923 р. П. Попов виявив копію серед паперів відділу письма і друку Лаврського музею, про що йдеться в його доповіді, виголошеній на VI науковій сесії Київського державного університету 19 грудня 1948 р. (ф. 285, № 380, арк. 189). У розвідці «Неопублікований лист Г. С. Сковороди» П. Попов зазначає, що почерк рукопису дуже нагадує почерк Сковороди, але впевнено сказати, що це автограф неможливо тому, що є ряд фактів свідомого наслідування руки Сковороди його учнями (ф. 285, № 371).

У фонді «Зібрання історичних документів та колекцій Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії» (ф. 301, № 876 Л), у збірнику латинських і польських шкільних вправ «Occupationes et exercitiaе variaе» (1715–1716 pp.), складеному в Київській академії, на арк. 61–62 міститься копія листа Г. Сковороди до невстановленого Василя Максимовича, без кінця, скорописом др. пол. XVIII ст., очевидно переписана деяким студентом. У листі філософ спростовує злостиві наклепи на нього з боку його недругів. У цьому ж збірнику на арк. 306–309 є й список початку його твору «Жена Лотова». О. Лебедев описав ці документи як автографи, проте П. Попов заперечив це припущення і визначив їх копіями XVIII – поч. XIX ст.

У фонді «Колекція рукописів з історії літератури 1763–1985 рр.» зберігається фотокопія списку твору Г. Сковороди «Разговоры о самопознании», 126 арк. (ф. 260, № 859).

Архівні фонди ІР НБУВ, в яких репрезентовані наукові та творчі матеріали різних фондоутворювачів, також є джерелами для вивчення сквородіани.

Так, у комплексному фонді «Літературні матеріали» (ф. І) міститься неодноразового згадана нами праця М. Коваленського «Житіє Сковороды Григорія Савича» в рукописному списку ХІХ ст., 66 стор. (ф. І, № 695). Початкові сторінки рукопису пошкоджені. Подекуди прочитання тексту ускладнюється через згасання або розмивання літер внаслідок затікання невідомою рідиною. Праця М. Коваленського написана на основі розповідей самого філософа та власних спогадів автора про свого навчителя та друга: «одевался пристойно, но просто; пищу имел состоящую из зелений, плодов и молочных приправ; <...> мяса и рыбы не вкушал <...>; вставал до зари <...>; всегда весел, бодр, легок; <...> почтителен, <...> посещал больных, утешал печальных, разделял последнее с немущими» (ф. І, № 695, арк. 16); «переносил он нужды скромно, молчаливо, терпеливо, безропотно, не имея тогда как только две худые рубашки, один кавтан, одни башмаки <...> Нужда обработывала в нем сердце полезнейшее <...> жизнь его, соделала его мудрым и счастливым» (ф. І, од. зб. 695, арк. 7). Г. Сковорода навчав М. Коваленського, що щастя людське залежить не від того, щоб мати всього багато, а «чтобы быть истинно счастливым, то все оное не нужно; что ограничение желаний, отвержение излишеств, обуздание прихотствующей воли, трудолюбие исправление должности, в которую промысл Божий поставил кого, не за страх, но за совесть, суть пути к счастью» (ф. І, од. зб. 695, арк. 21). Завершує М. Коваленський свої спогади так: «Друг его написал сіе в пам'ять добродетелей его, в благодарность сердцу его, в честь отечества, в славу Бога. 1795 года февраля 9 в селе Хотетове <...> Григорию Савичу Сковороде» (ф. І, № 695, арк. 65). У 1886 р. рукопис було опубліковано М. Сумцовим в історичному часопису «Киевская старина».

В архіві видатного українського історика, етнографа, прозаїка, мислителя М. Костомарова зберігається чернетка його статті «Слово о

470 Сковороді по поводу рецензии на его сочинение в “Русском слове” (1861 р.) (ф. XXII, № 5).

Постать Г. Сковороди привернула до себе увагу й відомого філолога-славіста та фольклориста І. Срезневського. У фонді «Колекція рукописів з історії літератури» (ф. 260) зберігається його праця про Г. Сковороду «Из Рассказов инока Симеона Азарянского. То и другое» (ф. 260, № 391). І. Срезневський збирав матеріали про життя та творчість Григорія Савича, а саме листи, спогади очевидців, виписки з різних джерел, замітки, чернетки творів, які згодом описав його син В. Срезневський у праці «Украинская скарбница. Григорий Саввич Сковорода 1722–1794» (ф. 260, № 390).

У комплексному фонді «Літературні матеріали» (ф. I) представлений твір «Грицько Сковорода. Староруська поема» письменника, історика, етнографа, літературного критика П. Куліша (94 арк. 1890 р.) із присвятою професорові Львівського університету, доктору філософії і філології Омелянові Огоновському. Зацитуємо ще одну характеристику Сковороди – Кулішеву: «Усюди хату відчиняли Назустріч приязно Грицьку: Він убавляв якісь печалі І попові і мужику. Сорочка на йому біленька, Одежа проста, та чистенька, Пошита гарно жупанком. Ні мужиком був, ні панком. Хоч худорлявий, довговидий, Обличчям любо виглядав; Мав звичай тихий і не знав спокуси» (ф. I, № 28326, арк. 20 зв.). П. Куліш закінчив свій твір про Г. Сковороду словами: «Так юний образ України В душі закоханій носив <...> В його убога сільська хата Була надіями багата <...> Настане благодатній час – Засвітить Сонце Правди в нас» (ф. I, № 28326, арк. 92).

Глибоке наукове вивчення життя та творчості Сковороди розпочалося після публікації його творів відомим українським істориком та філософом Д. Багалієм наприкін. ХІХ ст. В особовому фонді Д. Багалія (ф. 80) та в його архівному комплексі у фонді «Літературні матеріали» (ф. I) зберігаються праці, присвячені Г. Сковороді, зокрема рукопис з численними вставками та авторськими правками фундаментальної монографії Д. Багалія «Український мандрований філософ Григорій Сковорода», що стала підсумком вивчення відомим ученим творчої спадщини Сковороди (ф. I, № 44995). Доповнюють цю працю різноманітні ма-

теріали (окремі розділи, замітки, огляди праць про Г. Сковороду тощо) (485 арк.), написані власноруч Д. Багалієм протягом 1924–1925 рр. (ф. I, № 44999), та текст (8 арк.), номінований як «вставка до розділу II (після Єфименкової)» (ф. I, № 45054). Своє дослідження філософських світоглядних засад Г. Сковороди Д. Багалій продовжує працею «Представник місцевої науки – Г. С. Сковорода» (ф. I, № 44991) та [Предисловием] до невстановлених студій (ф. I, № 45000). 200-річчю від дня народження Г. Сковороди присвячена стаття «Ювілей Г. С. Сковороди» (1922 р.). Зберігаються у фонді й гранки з правками Д. Багалія «Издания сочинений Г. С. Сковороды и состоящие в связи с ними исследования о нем: (К 120 годовщине со времени его кончины: 1794–1914 г.)» (ф. I, № 45001) та окремі коректурні аркуші монографії «Український мандрований філософ Григорій Сковорода» (ф. I, № 45002). Про проблеми, що супроводжували видання книги про Г. Сковороду, розповідається в доповідній записці та листі Д. Багалія до «Наукома Главпрофобра» за 1924 р. (ф. I, № 44992, 44998). Інформативними є лист до Д. Багалія голови Лохвицької комісії по вшануванню пам'яті філософа у 200-ті роковини від народження з проханням допомогти в організації ювілейних заходів (ф. I, № 44993) та копія додатку до газети «Лохвицьке слово» з протоколом проведення зборів стосовно встановлення пам'ятника Г. Сковороді (ф. I, № 44994). На особливу увагу заслуговує автограф-чернетка рецензії Д. Багалія на рукопис «Вибрані твори Г. Сковороди у перекладах на сучасну українську мову», згідно з якою до рукопису увійшли твори філософа в перекладах М. Зерова, М. Філянського, М. Оглоблина та інших, з передмовою А. Ковалівського, котрий одночасно значився і редактором видання, примітками, словниковими матеріалами та таблицями. Загалом, за словами Д. Багалія, рукопис складався з понад 400 сторінок (ф. I, № 45398). Також серед документів фонду – репродукції портретів філософа, фото пам'ятника у м. Лохвиці на Полтавщині (ф. I, № 45817), а також «Воспоминание стариков и старушек о Григорие Савиче Сковороде», 30-ті рр. XIX ст., 4 арк., з примітками Д. Багалія (ф. I, № 44997).

Серед документів історика церкви Ф. Лебединцева в комплексному фонді «Літературні матеріали» (ф. I) міститься праця М. Сумцова,

на той час доцента Харківського університету, «Израильский Змий» Г. С. Сковороды» (1881 р.). Автор визначив цей твір як видатний, адже в ньому «выразилась своеобразная личность Сковороды, особенности его умственного склада и его мирозерцания» (ф. 1, № 1215, арк. 1). Також М. Сумцов вказав на помилку Г. Данилевського, автора біографії Сковороди, який один і той самий твір прийняв за два різних – «Икона Алкивиадская» та «О древнем змии или Библии».

Значним був і внесок у сквородіану відомого українського літературознавця, фольклориста, книгознавця П. Попова. В його архіві зберігаються близько 70-ти різножанрових студій про Г. Сковороду (ф. 285, № 368–435). Так, у своїй промові «Літературна творчість Г. С. Сковороди», проголошеній на урочистому вечорі пам'яті Григорія Савича 19 листопада 1939 р., П. Попов актуалізував значення Г. Сковороди як майстра художнього слова, висвітлив його роль для розвитку літератури та визначив творчу співзвучність Сковороди й Шевченка (ф. 285, № 369). Стаття П. Попова «Г. С. Сковорода (1722–1794). До 145-річчя з дня смерті Г. С. Сковороди» характеризує митця як першого українського поета, котрий, звернувшись до джерел народної творчості, підніс віршований твір на рівень високої філософської ноти і складних людських переживань. Учений підкреслює, що Сковорода свідомо відмовився не тільки від слави, чинів, вигоди, яких легко міг би досягти завдяки своїм освіченості та здібностям, а й від усякої власності, грошей, постійного притулку тощо, ставши «мандрівним філософом», «старчиком», «ходячим університетом», в селянському простому одязі, з торбою та флейтою. Згадує Попов і про портрети Сковороди (ф. 285, № 370). У доповіді вченого «Григорій Сковорода й українська література», виголошеній на урочистих ювілейних зборах АН УРСР 3 грудня 1942 р. з нагоди 220-річчя від народження філософа, йдеться про його літературну спадщину (ф. 285, № 372). Стаття «Г. Сковорода за рубежем» (1944) висвітлює зв'язок українського філософа з Данилом Мейнгардом, Каліграфом, Давидом Гурамішвілі (ф. 285, № 376).

Монографія П. Попова «Життя і творчість Г. С. Сковороди (1722–1794)» у 1944 р. була відзначена I премією Урядового комітету зі святкування 150-х роковин від дня смерті філософа. Збірник «Пам'яті

Г. С. Сковороди» (за ред. П. Тичини; упоряд. П. Попов, Ф. Бугайко. 1945 р.) був створений до ювілею і містив матеріали до біографії, невідомі факти з його творчої спадщини, переклади листів латиною Г. Сковороди до М. Коваленського тощо (ф. 285, № 381).

Крім того в архіві літературознавця зберігаються біографічні довідки, енциклопедичні статті, підготовчі матеріали до видань, відгуки на бібліографічні покажчики літератури про Г. Сковороду, коректура повного видання творів філософа тощо.

Серед наукових і творчих матеріалів історика, літературознавця, політичного діяча Д. Дорошенка – автограф його статті «Григорій Сковорода. Український філософ XVII ст. На пам'ять 12 жовтня» (1903 р.) (ф. 318, № 9), де виведено «меланхолійний образ дивака-філ[ософа], “старця”, котрий взяв на свої плечі і ніс протягом життя тягар добровільного жебрацтва, повного відречення від усього, що зветься і звалось житейськими благами», висвітлено філософські погляди Сковороди, визначено його вплив на сучасників. А духовні канти, пісні та псалми Сковороди у виконанні українських лірників та кобзарів, на думку історика, залишили глибокий слід у народних душах. Також у цій статті наведено коротку бібліографію праць про Сковороду.

Досліджував постать Г. Сковороди й відомий український літературознавець, політичний та громадський діяч С. Єфремов. Так, серед документів архівної спадщини Сергія Олександровича – доповідь «Сковорода на тлі сучасності» (1922 р.), ймовірно виголошена на об'єднаному засіданні Історико-літературного товариства та Педагогічної комісії при Академії наук з нагоди 200-річчя від дня народження Г. Сковороди (ф. 317, № 36); машинопис авторизованої рецензії на монографію Д. Багалія «Український мандрований філософ Григорій Сковорода. Історично-літературна розвідка з нагоди 200-річчя з дня його народження 1722–1922 рр.» (1924 р.), в якій надано високу оцінку зазначеній роботі, що з «кожного погляду (оригінальності, ударності, практичності і своєчасності, а також свіжості матеріалу і популярності викладу) задовольняє найвищим вимогам» (ф. 317, № 5, арк. 6).

Перекладами текстів Г. Сковороди, написаних латиною, свого часу займався відомий літературознавець та перекладач М. Зеров, який в

особі філософа та поета знайшов підтримку власних симпатій до античної культури. В особовому фонді М. Зерова зберігаються переклади творів Г. Сковороди, які уособлюють гармонійне поєднання античної та української культур, це «Епіграма», «До Петра Герарда», «Хвала бідності», «От вона, молодість року!», «На день народження Василя Томари, дванадцятилітнього хлопця» (ф. XXXV, № 359–367).

В особовому архіві українського літературознавця, книгознавця, історика літератури, педагога С. Маслова відкритися, зокрема: машинопис статті «Украинский философ Г. Сковорода (1722–1794)», підготовленої у грудні 1944 р. з нагоди 150-річчя від дня смерті філософа (ф. XXXIII, № 284); рукопис доповіді з авторськими правками «Нарис історії української літератури та його розділ про життя і діяльність Г. С. Сковороди», виголошеної на засіданні Львівського відділу Інституту літератури АН УРСР 27 вересня 1945 р. (ф. XXXIII, № 445). Збирав С. Маслов і твори інших авторів, це машинописні біографічні розвідки 40-х років ХХ ст. В. Олійника «Закордонна подорож Г. С. Сковороди» та «Вчителювання Г. С. Сковороди в Переяславській семінарії» (ф. XXXIII, № 947–948) і Ф. Потушняка «Сковорода і заграниця: перший його період філософської творчості» (ф. XXXIII, № 964); нарис П. Попова із зауваженнями до вступної статті І. Табачникова до «Собрания сочинений Г. С. Сковороды», укладеного Інститутом філософії АН УРСР (ф. XXXIII, № 962); вирізка з часопису «Советская Украина» від 21 листопада 1939 р. з нотаткою про вечір пам'яті Г. Сковороди з нагоди 145-річчя від дня смерті в Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка, на якому були присутні П. Тичина, М. Рильський, О. Богомолець та інші представники української науки й культури (ф. XXXIII, № 1606/прил.).

У фонді В. Маслова зберігається машинопис тез доповіді К. Волинського «Літературна творчість Г. С. Сковороди», датованої 10 березня 1951 р. (ф. 243, № 280).

Серед творчих матеріалів архівного фонду відомого українського мистецтвознавця С. А. Таранушенка є невелика за обсягом стаття про мандри Г. Сковороди Слобожанщиною та Полтавщиною, зокрема про його перебування в родині Федора Заліського, з яким майбутній філософ навчався в Києво-Могилянській академії. Згадується в цій статті і факт

відвідин Т. Шевченком у 50-х роках XIX ст. цієї родини з Лебедина. Машинопис розвідки «Чи бував філософ Григорій Сковорода в Лебедині?» доповнений запискою автора про відмову надрукувати статтю в газеті «Будівник комунізму» у м. Лебедині (ф. 278, № 217). Серед ілюстративних документів архіву С. А. Таранушенка – фотографія могили Г. Сковороди (ф. 278, № 570) та портрети філософа (ф. 278, № 5167–5168, 5327).

В архівних фондах ІР НБУВ містяться творчі документи українського письменника, філософа, літературного критика В. Петрова, серед яких є й автограф статті «До дискусії про Сковороду» (1927 р.), де автор пише, що уявляє собі його не просто домашнім учителем чи викладачем в Харківському колеґіумі, а людиною «вищої й витонченої культури, що стояла в своїх філософських спогляданнях на рівні філософії елліністичної епохи, коли антична думка досягла свого остаточного розвитку» (ф. 245, № 259); праця «Г. С. Сковорода. Спроба характеристики», в якій аналізуються світогляд та філософія самопізнання «мрійника» Сковороди, котрий погордував усім життєвим і вбачав сенс своєї користі для суспільства в тому, щоб дбати тільки про внутрішнє, про свою душу. В. Петров поставив Сковороду в один ряд з видатними філософами світу, роблячи акцент на його безумовній приналежності до духовної культури України (ф. 260, № 306).

Відомий український мислитель, історик та археолог М. Брайчевський присвятив Сковороді однойменну поему (1965 р.). Зацитуємо декілька рядків з цього твору: «Йди вперед, Григорію, Світоче бездомний, Крізь поля і селища По країні рідній; Скрізь по нивах сіятимеш Перли невимовні, І колись алмазами Зерна ті розквітнуть» (ф. 320, № 445).

В особовому фонді українського письменника, кінодраматурга, журналіста, перекладача М. Шудрі є матеріали до його кіносценарію «Легенда про мандрівного філософа Григорія Сковороду», написаного за листами та філософськими творами Сковороди, народними переказами і легендами (ф. 299, № 677); літературний сценарій документального фільму (ф. 299, № 644); робочі матеріали для збірника, присвяченого Сковороді (ф. 299, № 615); переклад твору Сковороди на сучасну українську мову «Наше щастя – в нашій душі» (ф. 299, № 422); відгуки та рецензії різних осіб на кіно- та телесценарії про Г. Сковороду (ф. 299,

№ 701, 868, 871, 876, 878); нотатки та фольклорні записи С. Нехорошева про філософа (ф. 299, № 726, 2460); студії «Релігійно-філософські погляди Г. Сковороди» В. Леонтовського (ф. 299, № 829); постанова Республіканської ювілейної комісії про створення повнометражного документального фільму та програма концерту, присвяченого життю і творчості Г. Сковороди (ф. 299, № 979, 1227); фото пам'ятника Сковороді в Києві скульптора І. Кавалерідзе (ф. 299, № 3451); листи та матеріали А. Ніженець про перебування Сковороди в Харкові (ф. 299, № 1569–1570), в яких ідеться про те, що Українське товариство охорони пам'ятників історії та культури актуалізувало питання стосовно створення державного заповідника на Харківщині, зокрема в місцевості, де Сковорода прожив понад 30 років. (Тут залишилися, зокрема, Сковородинська вулиця і Сковородинський провулок, а на одній із вулиць, на якій жив Сковорода, коло хати, збереглася Сковородинська криниця. Саме ця хата і криниця під Лисогорським узгір'ям в лісі Монастирської левади, за спогадами мешканців, були улюбленим місцем Г. Сковороди.)

У фонді «Зібрання історичних ілюстративних матеріалів 1860-х рр. – сер. ХХ ст.» є репродукції портрета Сковороди з гравюри В. Мате. На портреті філософ тримає книгу «Алфавит мира» (ф. 292, № 534, 535).

В архівних фондах різних установ та організацій також зберігаються наукові й творчі документи зі сквородіани.

Зокрема, в архіві Української академії наук/Всеукраїнської академії наук міститься низка розвідок, присвячених Г. Сковороді, це: стаття «Заборона твору Сковороди “Брань архистратига Михаила с сатаною”» М. Бужинського, де автор репрезентує знайдену ним в Історичному архіві при Полтавському окрархіві копію наказу міністра народної освіти від 31 грудня 1853 р., адресованого Київському генерал-губернатору, про вилучення з продажу зазначеного твору та недопущення надалі оголошень про його продаж (ф. X, № 14943); стаття [20-х рр. ХХ ст.] невідомого автора, без початку (починається з 21 аркуша, всього 40 аркушів за авторською нумерацією), з аналізом світоглядних засад Г. Сковороди на основі його філософських та літературних творів (ф. X, № 18086); бібліографічні студії харківського історика А. Ковалівського «Сковорода в західній літературі» (1928 р.) з характеристикою літературних

праць про Г. Сковороду, написаних французькою, німецькою та іншими іноземними мовами, від 1828 р. (ф. X, № 17484). Оригінальною є його ж нотатка «Нові дані про двійника Г. Сковороди в Лозанні Даніїла Майнгарда та його сім'ю» з резюме французькою мовою [1929 р.] (ф. X, № 17482–17483), в якій А. Ковалівський пропонує власну версію походження псевдоніму Г. Сковороди – Даниїл Мейнгард, яким він користувався в листуванні з М. Коваленським. З документа дізнаємося, що пастор Даниїл Мейнгард був засновником літературного товариства в Лозанні та автором праць з філософії, моралі й релігії, а способом життя і вченням дуже походив на видатного українця.

У фонді «Архів Українського Вільного Університету (УВУ) в Мюнхені» зберігаються програми та запрошення українською, німецькою і французькою мовами, що актуалізують низку заходів, організованих УВУ спільно з різними німецькими та французькими установами й організаціями і присвячених 250-річчю від дня народження Г. Сковороди, які відбувалися протягом 1972–1973 рр. (ф. 381, № 113–125). Це, зокрема: Сковородинські вечори та симпозіуми в Паризькому інституті славістики, в Католицькому інституті в Парижі, в університеті Штутгарта, в Університеті суспільних наук Лілль-Шта, де були виголошені лекції «Епоха Сковороди», «Розум і серце в філософії Сковороди», «Сковорода – виразник і чинник етнопсихіки українця», «Г. Сковорода – “український Ж-Ж. Руссо” та його теологічна думка» та ін.

Для сучасних дослідників життя та творчості Г. Сковороди важливими є будь-які, хоча й найдрібніші, свідчення, що дозволяють поглибити сквородіану.

Так, у комплексному фонді «Листування» (ф. III) ІР НБУВ та в особовому родинному архіві видатних українських громадських та культурних діячів Грінченків (ф. 170) зберігаються запрошення Лохвицької повітової комісії на урочистості до 200-ліття від дня народження Сковороди до його рідного містечка Чорнухи 24 грудня 1922 р. та на відкриття пам'ятника народному філософові-вчителю в місті Лохвиця на Полтавщині 23 грудня 1922 р., адресовані Пирятинським, Хорольським, Гадяцьким, Лубенським повітовим відділам народіві та виконкомам, а також Лубенському товариству «Просвіта» (ф. III, № 60971) й особисто

дружині Б. Грінченка – Марії Миколаївні (ф. 170, № 693). В архівному фонді М. Плевака є авторські нотатки про творчість Г. Сковороди та замітки до семінару української літератури для педкурсу ім. Г. С. Сковороди 1920-х років (ф. 27, № 1749, 1769). Виявлено у фонді розписку про одержання від М. Плевака книг на виставку, присвячену Г. Сковороді (ф. 27, № 1774). У додатку до архіву Г. Саливона міститься розписка невідомої особи про отримання винагороди за малювання портрета Г. Сковороди для Лохвицької повітової комісії (ф. 199, 17, арк. 6). У зібранні рукописних книг та архівних документів XVI – поч. XX ст. Київської духовної академії є виписки з творів філософа, зроблені невідомою особою (ф. 160, № 1878). У фонді В. Півторадні зберігся лист-подяка від 20 березня 1973 р. завідуючого відділом художньої літератури і мистецтва газети «Друг читача» В. Пугача за відгук на статтю В. Півторадні «Слово про Сковороду» (ф. 274, № 2627).

В ознаменування 300-річчя від дня народження видатного Українця у знаковий День Софійності (21 вересня 2022 р.) відкрилася виставка «Григорій Сковорода у Софії». Виставковий проект організовано Національним заповідником «Софія Київська» спільно з Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського та Національним музеєм літератури України. На виставці експонується нотний рукопис з фондів ІР НБУВ із церковною службою, написаною для Софійського собору (ф. 312, № 122/118 (IV)). На думку дослідників, ця музика створена Сковородою для митрополичого хору часів митрополита Київського Рафаїла Заборовського.

Наукова новизна. Вперше у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського здійснено комплексне виявлення та надано характеристику не лише архівної спадщини Григорія Сковороди, а й праць українських учених про нього, що поглиблюють інформацію стосовно життя та світоглядних засад творчості видатного українського філософа.

Висновки. Серед понад півмільйонного національного писемного надбання, репрезентованого у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, наявний значний за обсягом комплекс рукописних та друкованих джерел, безпосередньо чи опо-

середковано пов'язаних з постаттю Григорія Сковороди. Окрім автографів та списків різножанрових праць українського Генія, в особових архівних фондах, а також в архівних фондах різних установ та організацій містяться документи, присвячені дослідженням наукового та творчого спадку діяча, ґрунтовне й фахове вивчення яких значно поглибить українське сквородинознавство.

Список використаних джерел

1. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Григорій Сковорода. Харків, 1926. 397 с.
2. Інститут рукопису НБУВ. Ф. І. Од. зб. 28326.
3. Там само. Ф. 285. Од. зб. 377.
4. Там само. Ф. І. Од. зб. 695.
5. Махновець Л. Григорій Сковорода. Біографія. Київ, 1972. 253 с.
6. Інститут рукопису НБУВ. Ф. 301. Од. зб. 413.
7. Там само. Ф. 301. Од. зб. 51.
8. Там само. Ф. 307. Од. зб. 454.
9. Там само. Ф. 285. Од. зб. 379.
10. Там само. Ф. 285. Од. зб. 380.
11. Лебедев А. Рукописи церковно-археологического музея Императорской Киевской Духовной Академии. Т. 1. Саратов, 1916. 376 с.
12. Інститут рукопису НБУВ. Ф. 285. Од. зб. 375.
13. Сковорода Г. Твори: у 2-х томах. Т. 1. Поезії. Байки. Трактати. Діалоги / відп. ред. М. Сулима. 2-ге вид., випр. Київ : Обереги, 2005. 528 с. (Київська бібліотека давнього українського письменства. Студії ; т. 5).
14. Сковорода Г. Твори: у 2-х томах. Т. 2. Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи / відп. ред. М. Сулима. 2-ге вид., випр. Київ: Обереги, 2005. 476 с. (Київська бібліотека давнього українського письменства. Студії ; т. 6).
15. Шуміліна О. А., Гнатенко Л. А. Творча спадщина Івана Домарацького (за матеріалами київської рукописної пам'ятки української партесної музики) // Рукописна та книжкова спадщина України. 1998. Вип. 4. С. 172–179.

Olha Stepchenko,

*Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Senior Researcher,
Director of Institute of Manuscript,
Vernadsky National Library of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID 0000-0002-5991-6692,

e-mail: olg.stepchenko@gmail.com

Iryna Korchemna,

*Candidate of Historical Science (Ph. D. in History),
Head of Department of Manuscript Heritage Fonds of
Institute of Manuscript,
Vernadsky National Library of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID 0000-0003-1317-9452,

e-mail: korchemna5@gmail.com

Tetiana Koval,

*Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Head of Department of Source Study of
Institute of Manuscript,
Vernadsky National Library of Ukraine,
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID 0000-0001-9207-7512,

e-mail: ktvbon@ukr.net

**Skovorodiana in fonds of Institute of Manuscript
of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.**

To 300th anniversary of birth of outstanding Ukrainian philosopher

The goal of the research is to involve in the wide scientific and cultural circulation of documents related to the figure of the world-famous philosopher, educator and humanist, poet, teacher, phenomenon of Ukrainian science and culture Hryhorii Skovoroda, which are stored in the fonds of the Institute of Manuscript of the V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine. **Methology.** The research is based on the principles of historicism, scientificity, objectivity, as well as on general historical methods - chronological, retrospective, thematic, which were used in this study to characterize the source array, its comprehensive study by the method of bibliographic and source-scientific analysis and synthesis, classification and systematization of documents on the basis of specific species-thematic features. **Scientific novelty.**

For the first time, not only the archival legacy of Hryhorii Skovoroda, but also the works of Ukrainian scientists about him, which present new information about the life and worldview of the outstanding Ukrainian philosopher, have been comprehensively identified and characterized in the fonds of the Institute of Manuscript of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. **Conclusions.** Among the more than half a million national written heritage represented in the fonds of the Institute of Manuscript of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, there is a significant complex of handwritten and printed sources, directly or indirectly related to the figure of Hryhorii Skovoroda. In addition to autographs and lists of works of various genres of the Ukrainian Genius, the personal archive fonds, as well as the archive fonds of various institutions and organizations, contain documents dedicated to researching the scientific and creative legacy of the figure, the thorough and professional study of which will significantly deepen Ukrainian Skovorodiana.

Key words: Hryhorii Skovoroda, philosophy, Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, manuscript, private fonds, Skovorodiana.

*Стаття підготовлена 12 липня 2022 року;
подана до друку 25 липня 2022 року.*